

KAPITTEL 1

Tid for anerkjennelse: Andre verdenskrig 75 år etter frigjøringen¹

Thomas V. H. Hagen

ARKIVET freds- og menneskerettighetssenter

Abstract: In this article, the author argues that the need for recognition is a defining feature of the ways WW2 is commemorated and represented today, both in terms of professional history and popular narratives. WW2 as a source of recognition for groups and individuals is described as a process with three constitutive elements: diversity of narratives, a “moral turn”, and the personal acquisition of history. While representations of Norway and WW2 previously fit into an ideal-typical form based on how different stories related to the established – or later expanded and nuanced – *basic narrative*, the memory culture has turned and gained a more horizontally arranged structure from the 2000s. The characteristic of the 2020 anniversary seems to be a battle for attention and recognition. This is described as an *agonistic* memory culture. Also, WW2 as a source of recognition means that sensitive dimensions are activated. This has led to a change regarding the role of historians in society. Historians and other professional history-workers must not only master “real history”, but they must also be able to handle and contribute to meaningful processing of conflicts related to how the past is being understood, articulated, and negotiated.

Keywords: WW2, recognition, agonistic memory, sensitive history, moral assessment, historians and society

1 Kapitlet er en omarbeidet versjon av mitt foredrag med samme tittel under Agderseminaret 2020. Jeg takker Frank Meyer og Berit Eide Johnsen for innspill til en tidligere versjon av dette kapitlet. Takk også til andre medlemmer av Forskernettverk Agder og flere av seminardeltakerne på Agderseminaret 2020 for nyttige kommentarer. En særlig takk til den anonyme fagfellen, som ga svært konstruktive og instruktive tilbakemeldinger, som jeg etter beste evne har forsøkt å ta hensyn til.

Sitering av denne artikkelen: Hagen, T. V. H. (2021). Tid for anerkjennelse: Andre verdenskrig 75 år etter frigjøringen. I T. Bjerkås, T. V. H. Hagen & G. Aaby (Red.), *Tid for anerkjennelse. Andre verdenskrig i fortid og i nåtid* (Kap. 1, s. 13–38). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.148.ch1>
Lisens: CC-BY-NC 4.0

Introduksjon

I 2020 var det 80 år siden angrepet på Norge 9. april 1940 og 75 år siden frigjøringen 8. mai 1945. Hadde det ikke vært for pandemien, ville nok året ha bydd på mange flere store arrangementer. Noe av det som ble gjennomført, gikk mer under radaren enn det ellers ville ha gjort. Et prosjekt som greide å få en viss oppmerksomhet på tross av alt det andre som skjedde, var kunstinstallasjonen *Roseslottet* ved Tryvann i Oslo (www.roseslottet.no). Jubileumsåret var også preget av mange bokutgivelser med ambisjon om å bli nye «referanseverk» på sine felt (Hjeltnes, 2020). Året kulminerte i en eksplosjon av debatter i media knyttet til utgivelsen av det som raskt ble betegnet som en «motbok» til Marte Michelets bok fra 2018. Med *Rapport frå ein gjennomgang av Hva visste hjemmefronten?* slo tre historikere tilbake (Berggren et al., 2020). Hvor denne debatten vil ende, er i skrivende stund uavklart. Forlaget har varslet en ny utgave av Michelets bok, mens de mest ytterliggående kritikerne krever tilbakekalling og offentlig dementi. To av landets mest stridbare og medieprofilerte advokater er mobilisert på hver sin kant, noe som tydeliggjør et typisk trekk ved debatten: jussifiseringen av den offentlige samtalen. En annen debatt har fulgt i kjølvannet av NRK-serien *Atlantic Crossing*, som hadde premiere i november 2020. Ett trekk ved denne debatten er klassisk: Historikere har påpekt feil og mangler ut fra sin ekspertkompetanse, noe som har ført til en diskusjon om grensene for den kunstneriske friheten når fortellingen er basert på – eller inspirert av – «virkelige hendelser». Noe nytt denne gangen var at hovedrolleinnhaveren i serien deltok i debatten. Blant annet anklaget hun historikere for å bruke hersketeknikker (Svelstad, 2021).

Formålet med dette kapittelet er å si noe om hva som er felles for måten samfunnet forholder seg til andre verdenskrig på i dag. Det er verken mulig eller ønskelig å behandle alle sider ved dette. Isteden vil jeg ta for meg én side ved minnekulturen om andre verdenskrig som i liten grad har blitt systematisk undersøkt hittil: *krigen som anerkjennelsesmulighet*. Det er tre aspekter ved dette som jeg skal diskutere og gi eksempler på, alle hentet fra det lange jubileumsåret 2019–2020 (frigjøringsjubileet

begynte allerede høsten 2019, da det var 75 år siden de første delene av norsk territorium ble frigjort). Det første aspektet gjelder hvordan krigen som anerkjennelsesmulighet driver fram stadig flere fortellinger, om stadig nye temaer, og flere mer eller mindre nyanserte «nye» fortellinger om «gamle» temaer. Denne dynamikken utløser spørsmål som: Hvordan preger ulike gruppers krav om anerkjennelse måten vi tenker om andre verdenskrig på i dag? Og er dette en grunn til at vi ikke blir ferdig med krigen? Innenfor minnet teori har det blitt utviklet et begrep som forsøker å fange inn kompleksiteten ved en slik situasjon der ulike fortolkninger og verdissetninger av fortida lever side om side, men også konkurrerer om oppmerksomhet og troverdighet. Med utgangspunkt i det greske ordet for kamp, *agón*, tales det om *agonistisk minne* (Bull & Hansen, 2016).

Hvilken plass har moralske vurderinger som del av historisk kunnskap? Hva kan diskusjonene i jubileumsåret 2020 si om hvordan det norske samfunnet bedømmer andre verdenskrig i dag? Dette angår det andre aspektet, som kan knyttes til det som har blitt kalt *den moralske vendingen* i historieskrivingen om andre verdenskrig (Ringvej, 2015) og innenfor andre verdenskrigs minnekultur generelt.

Det tredje aspektet gjelder *den personlige tilegnelsen og bruken av historie* (se Eriksen, 1999). Det flerstemte koret har ofte blitt brukt som idealbilde på hvordan samtalen om fortidas betydning bør foregå i et demokratisk, historiebevisst samfunn (Lenz & Nilssen, 2012). Men hvem skal dirigere dette koret; historikerne eller hver og en av oss? Hva kan dette temaet si om historikernes endrede samfunnsoppgave?

Jeg forutsetter at det gir mening å behandle historiefaglige arbeider på lik linje med andre fortellinger om krigen, og at alt kan ses som en måte å minnes krigen på. Dette er naturligvis en forenkling, og ikke uproblematisk, men grepet er heller ikke originalt eller uten presedens (se f.eks. Stugu, 2021).

Hvordan skal vi bedømme det som skjedde under andre verdenskrig? Dette handler om å bruke innsikt fra historiefaget, ikke til å belyse det som skjedde fra 1940 til 1945, men til å forstå den mening og betydning vi tillegger denne perioden i dag, som kilde til erfaring, refleksjon, kunnskap og identitet.

Begrepet *anerkjennelse* er ikke uprøvd i historiefaglige arbeider eller i historisk orientert forskning, noe ikke minst Kathrin Pabsts nybrottsarbeid ved å introdusere og operasjonalisere den tyske filosofen Axel Honneths (2008) anerkjennelsesteori for bruk i museene, er et eksempel på (Pabst, 2016). Jeg vil i noen grad, og på eklektisk vis, forholde meg til noen av Honneths begreper, slik Pabst har utlagt disse.² Utgangspunktet for min refleksjon her, er dette spørsmålet: Hva er det med samfunnets måte å forholde seg til historie på, som *aktiverer* krigen i et anerkjennelsesperspektiv, ved 75-årsmarkeringen for frigjøringen?

Krigen i et anerkjennelsesperspektiv

Mennesker har behov for anerkjennelse. I videste forstand kommer enkeltmenneskers og gruppers behov for anerkjennelse til uttrykk på en rekke måter: gjennom autoritative framstillinger (granskinger, historiefaglige oversiktsverk), medieoppmerksomhet, offisiell minnepolitikk (dekorasjoner, jubileumsmarkeringer, rituelle handlinger fra det offentlige Norge), institusjonalisering (museer, freds- og menneskerettighetsentre), populærkultur (film, tv, spill, musikk, tegneserier m.v.), kunst og skjønnlitteratur, minnesmerker, språk, begreper og tenkemåter, historieundervisning og formidling gjennom lærebøker og utstillinger, forskningspolitikk og forskningspraksiser (publiseringsmønstre, kunnskapsstatus, nettverk, seminarer osv.).

Noen sentrale elementer ved anerkjennelse ser ut til å være en følelse av å bli sett, hørt og respektert, en opplevelse av å bli forstått og en erfaring med å få bekreftet sin egen fortolkning av fortida. Anerkjennelse har både rasjonelle og irrasjonelle elementer. En som særlig har vektlagt det siste, er den amerikanske historikeren Francis Fukuyama (2018). I sin bok *Identity* bruker han anerkjennelsesbegrepet eksplisitt for å forklare hvorfor den liberale demokratiske orden ikke har oppnådd verdenshegemoni, men tvert om ser ut til å være i tilbakegang over store deler av verden.

2 Jeg har også hatt stor glede og nytte av å lese Kathrin Pabsts kapittel i herværende antologi under utarbeidelsen av mitt eget bidrag.

Dette er for øvrig stikk i strid med hans tidligere spådom om at den kalde krigens død ville resultere i «historiens slutt» og en universell interesseharmonisk (Fukuyama, 1992). Når dette ikke skjedde, argumenterer han, skyldes det at ulike identitetsgruppers behov for anerkjennelse har blitt en trussel mot det liberale samfunn. Forklaringen er at behovet for anerkjennelse ikke kan tilfredsstilles gjennom økonomiske, sosiale eller politiske reformer. Drivkraften søker han i et begrep hentet fra Platons *Staten*: «Thymos is the part of the soul that craves recognition or dignity.» Platon skiller mellom tre deler av sjelen: fornuft, drifter og *thymos*. I idealstaten er driftene folkets – plebeierne – attributt, *thymos* krigernes og fornuften herskerfilosofenes. Det har naturligvis ikke manglet på kritikk av overbevisningskraften i Fukuyamas bok (se f.eks. Menand, 2018), særlig når det gjelder hans universalisering av behovet for anerkjennelse. Jeg ser likevel beskrivelsen av de irrasjonelle sidene ved behovet for anerkjennelse som et vesentlig og verdifullt poeng. Forestillingen om at liberale demokratier ikke kan realisere seg selv uten en aktiv identitetspolitikk som krever anerkjennelse for marginaliserte grupper, har fått bredt kulturelt gjennomslag og er blitt et politisk tema også i Norge (Iversen, 2020).

Anerkjennelse er knyttet til dialektikken mellom minne og glemsel. Forholdet mellom det som huskes og det som glemmes, står i et vekselforhold. Påberopelse av manglende anerkjennelse kan i seg selv være et kraftfullt retorisk virkemiddel (Stugu, 2021). Generelt kan man tenke seg at manglende anerkjennelse kan føre til det motsatte, nemlig anerkjennelse, på to måter: enten gjennom etablering og formidling av ny kunnskap, eller gjennom rituelle handlinger fra det offentlige Norge. De siste ti årene har vi sett mange eksempler på statlige unnskyldninger til grupper som oppfattes å ha lidt urett enten før, under eller etter krigen: behandlingen av jøder under krigen, behandlingen av krigsseilerne etter krigen, behandlingen av romer primært før krigen, behandlingen av kvinner i tysk-norske forhold etter krigen og behandlingen av partisanene og deres familier etter krigen. En samlet retorisk og minnepolitisk analyse av disse rituelle handlingene, er noe som gjenstår.

Det synes imidlertid klart at dette er noen av kvalitetskriteriene: Gruppen som skal gis anerkjennelse må oppleve at timingen er god (ikke for seint, og jo lenger man venter, dess viktigere blir timingen), at

handlingen tillegges symbolsk betydning (f.eks. legges til en spesiell markering eller minnedag), at det foregår innenfor en akseptabel seremoniell ramme (det skal være en offisiell handling), og at selve overleveringen av budskapet framstår empatisk og «ekte» (ikke for stivt, pliktskyldig eller iscenesatt).

Ifølge Honneth fungerer anerkjennelse på tre nivåer i samfunnet: i umiddelbare relasjoner som et behov for kjærlighet, på gruppenivå gjennom rettighetskrav, og innenfor samfunnet som helhet gjennom solidaritet, en opplevd eller forestilt tilhørighet på tvers av forskjeller (Pabst, 2016, s. 157).³ Med hensyn til offisielle unnskyldninger for historisk urett, er det først og fremst de to første funksjonene som er i spill.

Når	Gruppe	Anledning	Sted	Framført av	På vegne av
27. jan. 2012	Jødene	Den internasjonale holocaustdagen, 70 år etter deportasjonen i 1942	Akershuskaia, Oslo	Statsminister Jens Stoltenberg	Et udefinert «vi» (« vår dype beklagelse»)
3. aug. 2013	Krigsseilerne	Krigsseilerarrangement	Risør	Forsvarsminister Anne Grethe Strøm Erichsen	«Regjeringen»
8. apr. 2015	Romfolket	Den internasjonale minnedagen for romers skjebne, 70 år etter frigjøringen	Oslo	Statsminister Erna Solberg	«den norske stat»
17. okt. 2018	«Tyskerjentene»	70-årsmarkering for erklæringen om menneskerettighetene	Oslo	Statsminister Erna Solberg	«Regjeringen»
24. okt. 2019	Partisanene	75-årsmarkering for frigjøringen av Øst-Finnmark	Skytterhusfjellet, Kirkenes	Forsvarsminister Frank Bakke Jensen	«norske myndigheter»

Figur 1. Offisielle unnskyldninger

Før jeg går videre til å se på de tre dynamikkene som konstituerer og opprettholder krigen som anerkjennelsesmulighet, vil jeg presentere en fortolkningsramme for etterkrigsminnet om andre verdenskrig.

3 Sidetallet refererer til den engelske oversettelsen av Pabsts bok, som er tilgjengelig herfra: <https://www.vestagdermuseet.no/wp-content/uploads/2019/03/MUSEUM-ETHICS-IN-PRACTICE-Kathrin-Pabst.pdf>

Fra vertikal til horisontal organisering av krigsminnet

Meningen med fortida skapes gjennom fortellinger. Jeg vil presentere et skjema som kan være til hjelp, med utgangspunkt i temaer som har vært framme i nyere historieprodukter relatert til andre verdenskrig (bøker, filmer og tv-serier). At historie blir til gjennom at den blir fortalt, har blitt en innarbeidet del av måten vi tenker om historie på innenfor historiefaget. All historieskriving, og alle former for historiefortelling, har en narrativ struktur. Visse trekk har vært så dominerende at man har snakket om en hegemonisk «grunnfortelling» (Corell, 2010). Nyanserende fortellinger som forholder seg sterkt kritisk til grunnfortellingen, kan likevel bidra til å forsterke den. Dette gjelder en del bidrag som tematiserer forhold som lenge har ligget urørt, og som gjerne har fått betegnelsen «vanskelig historie» (f.eks. Seland, 2012). Etter min mening kan denne betegnelsen være kontraproduktiv. Jeg foreslår heller å snakke om ulike sensitive dimensjoner ved historie. At det ses som viktig å formidle og forstå hva sensitiv historie er og hvordan den fungerer i samfunnet, finner vi uttrykk for blant annet i vektleggingen av kontroversielle temaer i historieundervisning på ulike nivåer. Til tross for dette er terminologien ennå lite utviklet og etablert.

Jeg vil først presentere en måte å vurdere ulike typer fortellinger om krigen på, ut fra hvordan de forholder seg til den etablerte «grunnfortellingen».⁴ Først tre hovedformer: *hegemonisk* – *medvirkende* – *underordnet*. *Hegemoniske* fortellinger svarer sånn noenlunde til det vi kunne kalle grunnfortellingen før den ble utvidet og nyansert fra 1970-årene (f.eks. motstand, fangenskap). *Medvirkende* fortellinger omfatter temaer som rommes av den utvidede, nyanserte grunnfortellingen (f.eks. holocaust, former for samkvem og samarbeid med okkupanteren). *Underordnede* fortellinger har funnet sin plass nederst i krigen

4 Det faller utenfor rammen for dette kapittelet å gå grundigere inn i en diskusjon om begrepet *grunnfortelling*. I denne sammenhengen bør det likevel nevnes at Joakim Aalmen Markussen i sin ferske ph.d.-avhandling om krigens minnekultur i Nord-Norge konkluderer med at det er nødvendig med kritisk refleksjon rundt bruk av begreper som «signaliserer eksistensen av enhetlige fortellinger om andre verdenskrig» (Markussen, s. 275). Takk til fagfellen for denne påpekningen.

minnehierarki. Tre hovedtyper av underordning kan identifiseres: *undertrykt – marginalisert – oversett*. *Undertrykte* fortellinger har gjerne vært historier som synliggjør interessekonflikter og politiske kamper (f.eks. NS, kommunistisk motstand). *Marginaliserte* fortellinger handler om valg av perspektiv (f.eks. tap av utenlandske liv i Norge under krigen, behandling av tyskere i norsk fangenskap etter den tyske kapitulasjonen). *Oversette* fortellinger har vært underordnet på grunn av mangel på kunnskap (f.eks. tvangsevakueringen, «huleboere»).

Alle fortellinger kan ha en sensitiv dimensjon. Fortellingenes eventuelle sensitive karakter kan ha ulike aspekter. Dette er historier som er kjennetegnet ved at de enten vekker sterke følelser (*emosjonell* historie), skaper frykt, utgjør en sosial trussel eller påfører skam (*tabuisert* historie), eller knytter an til ulike politiske, strategiske, taktiske eller moralske vurderinger (*kontroversiell* historie).

Eksemplene på temaer ovenfor er brukt fordi de peker på konkrete historieprodukter fra jubileumsåret 2020. Det kan synes som om et karakteristisk trekk i dag er en overgang fra vertikal til dominerende horisontal minnestruktur. Men hierarkiet ser fortsatt ut til å utgjøre en slags usynlig maktstruktur, ved at et temas minnehistoriske arv aktiveres i samtidens minnekultur. Et eksempel: en nestor i faget har levert et referanseverk om den kommunistiske motstanden (Halvorsen, 2020). Dette kan ikke lenger sies å være et tema som i seg selv utfordrer rådende forestillinger, men forvisningen om at dette tema lenge *var* undertrykt, blir en utpreget sensitiv dimensjon ved historien.

Flere temaer har over tid forflyttet seg fra å være underordnede historier til å bli medvirkende eller hegemoniske i forhold til grunnfortellingen. To ulike bidrag relatert til holocaust kan illustrere dette. På 2000-tallet har holocaust beveget seg fra periferi til sentrum i bevisstheten om andre verdenskrig i Norge. Filmen *Den største forbrytelsen* (Svensson, 2020) har blitt sett på som den første spillefilmen om forfølgelsen av jøder i Norge, men når den først kom, har den primært bekreftet det befolkningen i Norge lenge har visst.⁵ Andre mer private fortellinger knyttet til

5 Forfølgelsen av jøder i Norge ble første gang tematisert i en norsk spillefilm i *I slik en natt* (Sigval Maartmann-Moe, 1958), og neste gang i *Over grensen* (Bente Erichsen, 1987).

holocaust, kan ses som fortellinger som medvirker til den nyanserte grunnfortellingen (Levin, 2020). Historier om holocaust er alltid emosjonelle, men kan også ha kontroversielle og tabuiserte aspekter.

Tvangsevakueringen i Finnmark og Troms høsten 1944 kan ses på som et tema som lenge har vært oversett, men som i dag utgjør en markant del av grunnfortellingen, om enn med et sterkt emosjonelt aspekt (Elstad, 2019). Noen temaer er flertydige og kan se ut til å forflytte seg fra en overordnet posisjon til en mer utsatt eller underordnet posisjon. Æresretten kan brukes som eksempel (Fløgstad et al., 2020). Ostrakisering av forfattere som hadde utvist unasjonalt holdning under okkupasjonen gjennom det utenomrettslige oppgjøret i Forfatterforeningen etter 1945, var inntil et visst punkt noe det ikke ble stilt spørsmål ved. Med Forfatterforeningens unnskyldning høsten 2018 til de æresrettsdømte ble hierarkiet snudd på hodet; nå var det de tidligere dømte som ble en slags glemte helter – gjennom sin offerstatus – mens de som dømte – de tidligere «heltene» – nå ble omkodet til å bli en form for overgripere. Dette er et eksempel på kontroversiell historie; det det gjelder er ulik vurdering av bruk av maktmidler i fortida.

En sentral bokutgivelse i 2020 var Mari Jonassens bok *Kvinner i krig 1939–1945*. Dette tema utgjør et medvirkende hovedspor innenfor etterkrigsminnet om andre verdenskrig. Det har vært relativt få kvinner i sentrale posisjoner innen motstand, men kvinner har heller ikke vært glemt. Tidligere kvinnelige fanger utga bøker kort tid etter 1945, og medvirket i bokprosjekter som omhandlet motstand og fangenskap (Brunvoll, 1947; Børsum, 1946; Lange & Schreiner, 1946–1947). Men krigen sett primært fra kvinnenens synspunkt, er et nytt perspektiv – riktignok uten at det rokker ved eller utfordrer den hegemoniske fortellingen. Det som imidlertid er karakteristisk, er at de virkelig tabuiserte sidene ved kjønnsforholdene i krig, igjen viker unna – og utelates. Her er verken eksplisitt tematisering av seksualitet, tysk-norske relasjoner, familiepolitikk, kjønnsideologi eller kvinnelige overgripere i fortellingens bærende konstruksjoner (selv om en del enkelthistorier berører disse temaene).

Over- og underordningsforhold er reelle, men noen ganger er det mer meningsfylt å tale om: *forgrunn* – *mellomgrunn* – *bakgrunn*. At noe har vært i bakgrunnen for oppmerksomheten, betyr ikke nødvendigvis at det

har blitt glemt. I dag kan det like gjerne være det til enhver tid mest aktuelle temaet som oppleves som en slags forgrunn, mens historier som stadig er hegemoniske kan tillates å gis mindre oppmerksomhet. Over- og underordningen fins fortsatt som en usynlig kunnskapsstruktur, og dette ser vi virkningen av i debatter om filmer og tv-serier. Oppmerksomhet er vår tids viktigste kapital, og kan forveksles med kunnskapsgrunnlag. Med de mange perspektivene følger også mange meninger, og det er dette som ofte blir problemet.

Minnekulturen om andre verdenskrig er ikke bare kulturelle minner, men representerer også en organisering av kunnskap om krigen. Dette gjør noe med historikernes samfunnsrolle og preger fagutøvelsen. En ting er historikernes aktive deltakelse i den offentlige samtalen; en annen ting er at en stadig større del av forskningen tar sitt utgangspunkt i historiebruk og sekunderes av debatter om krigen som minne.

Kampen om oppmerksomhet kan ses som et uttrykk for en agonistisk minnekultur. Med denne følger det med noen typiske mediale strategier. En fellesnevner for svært mange bøker om andre verdenskrig, også fagbøker, er påkalling av glemsel som markedsføringsstrategi. Dette gjelder til og med bøker om temaer som helt siden 1945 har hørt til de mest kjente og best belyste, så som for eksempel fangehistorie. I markedsføringen av fjorårets bok om Grini, påstår forlaget at dette er «første gang» det gis en «samlet fremstilling av livet på Grini og alt som skjedde der» (Vollestad, 2020; se baksideteksten). Allerede i 1946 utkom et fangeleksikon med navn på alle Grini-fangene, og i 1946–1947 et tobindsverk om fangeleiren, redigert av en komite bestående av tidligere Grini-fanger, hvorav flere var blant landets mest innflytelsesrike innen politikk og vitenskap (Lange & Schreiner, 1946–1947). Forfatteren er selvsagt klar over dette, og gjennomgår dette grundig i sin innledning, men ikke desto mindre begrunnes betydningen av boka nettopp med at dette er den første samlede framstilling av Grinis historie. Det man jo indirekte hevder ved å si at noe skjer for første gang, er at denne historien ikke tidligere har fått sin rettmessige plass eller tilstrekkelig oppmerksomhet i forskning og historieformidling.

Behovet for anerkjennelse er dypt menneskelig, samtidig som det kjennes svært tidstypisk. I det følgende vil jeg se nærmere på hvordan

anerkjennelse preger minnekulturen om andre verdenskrig i dag, både når det gjelder faghistorie og populærfortellinger. I dette er det trekk av både brudd og kontinuitet.

Mangfold av fortellinger

Alle trenger å se seg selv i historien. Dette er vel en hovedgrunn til at det for tida produseres et svimlende antall fortellinger om andre verdenskrig. Historikerne er ikke alene om dette. Heldigvis. Og det har de heller aldri vært, naturligvis, men det er nok rett å si at situasjonen aldri har vært så åpen som nå; åpen i betydningen at faghistorikere oftere enn noen gang må finne seg i å stille på lik linje med andre historieprodusenter når denne fortida skal aktualiseres og debatteres.

Mangfold fører til mer mangfold, på samme måte som nye fortellinger om et tema avler flere fortellinger både om det samme tema (eller sider ved det) og om helt andre temaer. Denne mangefasettertheten er nokså karakteristisk for *Roseslottet*, et storstilt kunst- og minnesmerkeprosjekt anlagt i Nordmarka ved Frognerseteren i Oslo. Roseslottet er minnested, besøkspark, salgsutstilling og kunstinstallasjon på en gang, med et visst halvoffisielt preg, samtidig som det har en klart privat karakter og med en tydelig avsender: kunstnerduoen Vebjørn og Eimund Sand.

Roseslottet er et imponerende prosjekt i all sin mangslungenhet. I tillegg til installasjonen er det utviklet en nettside og et skoleprogram med anvisninger for pedagogisk bruk (www.roseslottet.no). Det hele driftes av en stiftelse, og all kunsten er til salgs. Ifølge Vebjørn Sands *artist statement* er det en gåte for ham at billedkunstnere ikke i større grad har tatt tak i krigen, slik kunstnere på nær sagt alle andre felter har gjort. Med Stugus terminologi kunne vi si at Roseslottet er et eksempel på krigen som fascinasjon, inntektskilde og lærestykke (Stugu, 2021). Kunstnerne har latt seg fascinere av krigens veldige dimensjoner, som «en av de desidert største katastrofene i menneskenes historie». Det er likevel krigen som lærestykke som understrekes i tekster som peker på hvilken nytte man kan ha av krigen i dag. Det er «individets valg» og «kampen for individets frihet og ukrenkelighet» som forbinder fortid, nåtid og framtid. Hovedfortellingen har gjenkjennelige trekk fra den patriotiske

grunnfortellingen; her møter vi «mektige heltedåder» kontrastert mot «de største forbrytelsene».

Den sentrale formasjonen i kunstverket er en 250 meter lang spiralformet gangvei, «The Frozen River of Time», inspirert av Melkeveien. Langs denne kan man betrakte i alt 95 monumentale bilder. De aller fleste henter tema fra krigen i Norge, men noen få knytter an til den store krigen utenfor, uten en direkte relevans for Norge. Bildene varierer med hensyn til teknikk og materialbruk. Flatene mellom bildene har en dyp, rød kontrastfarge. Temaene som er representert viser ambisjonen: her skal alt med. Her er bilder av kongefamilien og regjeringen på flukt, tyske toppnazister, norske overgripere, bruk av tortur, NS, dobbeltspill, sivil motstand, hverdagsmotstand og mye annet. Ett tema får en mer sentral plass enn alt det andre. Det er typisk for tida at dette tema er holocaust. En egen avdeling, Ellinors hus, er viet forsøket på å tilintetgjøre jødene og konsekvensene for jøder i Norge. Noen av bildene er versjoner av mer eller mindre kjente bilder fra krigen i Norge, men også sitater fra kunsthistorien. Et påfallende eksempel er et bilde med tittelen «Wannsee-konferansen» malt over et kjent festlig motiv hos Skagen-maleren P. S. Krøyer. Dette har en uhyggelig virkning og åpner for refleksjon.

Roseslottet gir et bilde av krigen som reflekterer den nyanserte grunnfortellingen. Rammene er velkjente, men gir rom for svært mange ulike historier, hvorav noen inntil for kort tid siden ville ha vært for kontroversielle, emosjonelle og/eller tabuiserte til å bli inkludert i en slik sammenheng. Det som er inkludert her, er temaer som er uttrykk for den best oppdaterte kunnskapen om krigen, slik dette defineres av fagmiljøene som forsker på og formidler krigens historie i dag. Blant disse er et bilde som tematiserer bruk av tyske soldater i minerydding etter frigjøringen. Dette peker på en sentral dimensjon i verket, nemlig forsøket på knytte krigen til universelle menneskerettigheter. Den delen som klart uttrykker dette, er «Humanismens stemmer», som er en lyd- og geometriinstallasjon bestående av sitater fra antikken og *amforaer* laget av knuste potteskår påskrevet greske bokstaver. Ifølge en metatekst skal «de udødelige ordene» fra de greske bystatene «reflekteres i den evige geometrien» og vise sammenhengen mellom naturrettens oppkomst og verdenserklæringen om menneskerettighetene.

Under arbeidet med utstillingen har kunstneren hatt mange møter med tidsvitner. Et resultat av dette er rundt 30 portretter av kvinner og menn plassert i inngangspartiet. «Historiens ansikter» viser godt hvilke temaer som utgjør en slags konsensus anno 2020 om hva som er verdt å minnes ved krigen. Hvert portrett er ledsaget av en kort, biografisk tekst og angivelse av et tema, f.eks. «krigsseiler». En første observasjon er at andelen kvinner og menn *nesten* er i balanse. Videre er overvekten av historiene knyttet til den nordligste landsdelen. De fleste kategoriene er bare representert én gang, noen få to ganger – og kun én kategori er nevnt eksplisitt *tre* ganger. Denne gangen er det ikke Milorg (som riktignok er representert med to), men «huleboere» i Finnmark som får mest oppmerksomhet. Ettersom flere av disse tidsvitnene fortsatt lever eller har levd inntil nylig, kan man også slå fast at de enten var barn, ungdommer eller unge voksne under krigen. Ikke alle var norske ved krigens begynnelse, og ikke alle har noen gang hatt en tilknytning til Norge. Her er f.eks. en hviterussisk kvinne som var partisan på Østfronten. Et par er kun «tidsvitner», de levde på en viss plass under krigen og ble rammet eller berørt av den på sin måte, men uten at deres egen aktive deltakelse eller stillingstagen står i sentrum. Her er det meste dekket opp av temaer som knytter seg til motstand og tilpasning. Men samarbeid er det lite av i denne avdelingen. Ingen av tidsvitnene var nazister eller landssvikdømte. Deres historier er representert andre steder, men ikke her.

Oppsummert kan man si om Roseslottet at alt speiler noe annet, at alle historiene framstår som like mye verdt og like viktige, og at krigen implisitt forstås som en naturkatastrofe. Roseslottet er et uttrykk for universaliseringen av krigserfaringen, og en drøm om universell harmoni. I Roseslottet organiseres andre verdenskrig i etterkrigsminnet som en ikke-hierarkisk, horisontal kunnskaps- og erfaringsstruktur.

Agonistisk pluralisme er en politisk teori og en posisjon som beskriver et demokratisk ideal som er noe annet enn både den klassisk liberale forståelsen om demokrati som forhandlinger mellom ulike interessegrupper og konsensustilnærmingen. Konflikter må kunne utspille seg, de er positive for samfunnet (Bull & Hansen, 2016). Fins en universell interesseharmonie? Roseslottet antyder et ja, men bak den harmoniske fasaden

ulmer en latent kamp om oppmerksomhet og anerkjennelse. Krav om anerkjennelse for grupper som gjorde en innsats under krigen, fremmes ofte gjennom en påkalling av glemsel. «Den ukjente soldat» har blitt avløst av «Den glemte soldat» som motto og symbol. Kanskje sier dette noe om at glemsel er vår tids største frykt? Og kanskje også et uttrykk for at de store fortellingene har blitt splintret opp? I den globaliserte, mediale tidsalder skal alle minnes og huskes og anerkjennes i samme grad, hele tiden. Hvilket er umulig.

Påkallingen av glemsel etterlater ofte et inntrykk av manglende tillit til establishment innen politikk og forskning, og innebærer dermed en viss autoritetskritikk. Den implisitte tilhører for glemselsretorikken som medial strategi er en som er tilbøyelig til å mene at noe hittil har vært foretrekk eller undertrykt. Dette kan ligge nær det konspirative.

Den moralske vendingen

Særlig fra årtusenskiftet har det stått sentralt i den europeiske historiepolitikken at historieundervisning på alle nivåer skal spille en viktig rolle i å skape demokratiske medborgere (Nielsen, 2012). Også Norge har forpliktet seg til å følge anbefalinger fra Europarådet, som har lagt til grunn at utdanning i historie er en avgjørende faktor i å skape forsoning, anerkjennelse og gjensidig tillit mellom mennesker, og i å fremme grunnleggende verdier som menneskerettigheter og demokrati. Dette har blitt fulgt opp av anbefalinger for hvilke ferdigheter som skal oppøves i historiefaget, og som har hatt stor innflytelse både på utviklingen av læreplanverket og historieformidling på andre arenaer, som i museer og ved freds- og menneskerettssentrene i Norge. Det er særlig tre kompetanseområder jeg vil trekke fram, og som er direkte knyttet til de tre aspektene ved anerkjennelsesstrukturen: evne til kritisk tenkning, evne til å delta i forhandlinger om fortidas betydning, og multiperspektivitet. Undersøkelser av eksplisitt kontroversielle emner har blitt sett på som avgjørende viktig for å utvikle ferdigheter i deltakende fortidsbearbeiding. Ett aspekt ved dette er å være seg bevisst usikkerhetsmomenter og kunnskapens ufullstendighet og begrensethet. Framfor alt skal historisk læring gi dømmekraft (Lenz & Nilssen, 2012).

Dømmekraft handler om dommer, og dommer forutsetter moralske vurderinger. Til tross for den sterke vektleggingen av historie som demokratifremmende, har eksplisitte problemstillinger og refleksjoner knyttet til historikere og moral i liten grad foregått utenfor historiedidaktikkens domene. Spørsmålet om dømmekraft og moralske vurderinger som del av historisk tenkemåte, bidrar også til å skjerpe samtalen om «krigen» som en anerkjennelseskamp. Jeg vil gi eksempler på dette med utgangspunkt i to bokutgivelser fra jubileumsåret 2020 (Berggren et al., 2020; Sørensen & Simonsen, 2020).

Begge disse utgivelsene var inspirert av – eller snarere trigget av – Marte Michelets bok *Hva visste hjemmefronten?* (Michelet, 2018). Michelets bok har avstedkommet en uvanlig eksplosiv og langvarig debatt, som foruten ytringer og innlegg i aviser og andre medier, har ført til tre polemiske bøker – så langt (Berggren et al., 2020; Michelet, 2021; Søbye, 2021). Hva er det Michelet egentlig gjør i sin bok, om det ikke nettopp er å frakjenne motstandsbevegelsen den anerkjennelsen som tilkom dem etter krigen? Ikke bare ble motstandsbevegelsen anklaget kollektivt for å ha sviktet jødene, Michelet gikk også målbevisst etter sentrale, individuelle aktører. Tapet av anerkjennelse som dette førte til for tidligere «helter», har utløst emosjonelle responser ikke minst fra deres etterkommere. Michelets bok er typisk for den moralske vendingen innen historieskriving om andre verdenskrig. Denne har vokst fram særlig under innflytelse fra internasjonal holocaustforskning og minnestudier (Dybvig, 2012; Hagen et al., 2010; Michelet, 2014). Men Michelets bok er også utypisk i den forstand at den så åpent og nådeløst tilkjenner at den vil endre anerkjennelsesrammene for krigen. Michelet nøyer seg ikke med å skrive hva som skjedde, men tar stilling. Hennes konklusjon er at det var *galt* av motstandsbevegelsen ikke å gjøre mer for jødene. Det er en moralsk dom.

For dette har hun høstet atskillig kritikk, blant annet under henvisning til at *moralisering* ikke vedkommer historieskriving. Dette var utgangspunktet for antologien med tittelen *Historie og moral* (Sørensen & Simonsen, 2020). Til tross for at det i forordet hevdes at antologien går inn i et felt der historiefaglige prinsipper og moralske vurderinger «krysser hverandre», diskuterer få av bidragene eksplisitt forholdet mellom

historieskriving og moral. Ordet «moral» brukes i fire ulike sammenhenger i boka: dels om historikerens vurderinger (kun Sørensen bruker det slik, dels i introduksjonskapittelet og siden én gang i et empirisk kapittel om NS-regimet og jødene); dels om et alminnelig aspekt ved samfunnsforholdene; dels i form av sitater fra kildene (f.eks. «jødemoral»); og dels om moralisering. Med referanse til den britiske historikeren Richard Evans problematiserer Sørensen tendensen til at historikere som forsker på Det tredje rike har forlatt analyse, drøfting og fortolkning til fordel for moralske dommer. Et hovedpoeng for Evans, ifølge Sørensen, er at en moralsk dom ikke forklarer et historisk fenomen; å ta avstand fra noe, betyr ikke at man har forstått det. «Overgripere», «ofre» og «tilskuere» er for Evans moralske termer. Hovedforklaringen på denne moralske vendingen, er ifølge Evans den sterkt økte interessen for holocaust; dette henger sammen med et skifte fra interesse for motstandskampens helter til interesse for krigens ofre. «Uansett hva man måtte mene om Richard Evans' beskrivelse», erklærer Sørensen, «bør den primære oppgaven for en faghistoriker [ideelt sett] være å forsøke å rekonstruere hva som skjedde (i et avgrenset historisk forløp) og å forklare og forstå hvordan og hvorfor det skjedde» (s. 10). Det å felle moralske dommer «kan i høyden være en sekundær oppgave» (s. 11). I nyere norsk historiografi finner Sørensen «unøyaktigheter, gale antagelser basert på mangelfulle kildestudier, rene feil og tendensiøse tolkninger». Sørensen har gode poenger når han gir eksempler på hvordan *confirmation bias* har gitt seg uheldige utslag i en del nyere faghistoriske arbeider og populærlitteratur. Det kan likevel bemerkes at Sørensen ser ut til å mene at det kun er de dårlige historikerne som foretar moralske vurderinger. Til dette er å si at moralske vurderinger ikke primært handler om å «felle moralske dommer», men om å bruke moralsk dømmekraft som positiv ressurs som del av den historiske tenkemåten. Ingen av bidragene i *Historie og moral* tematiserer anerkjennelse som sådan eller bruker dette begrepet. Men de fleste kapitlene berører tolkningskonflikter, direkte eller indirekte.

En annen bokutgivelse i 2020 rendyrket et oppgjør med moraliseringen i Michelets bok. I sin såkalte «motbok» dokumenterer de tre historikerne Elise Berggren, Bjarte Bruland og Mats Tangestuen at Michelets

konklusjoner bygger på argumenter som er empirisk uholdbare (Berggren et al., 2020). I forfatterens innledning begrunnes behovet for «rapporten» med at Michelets bok handler om «viktige tema i nyare norsk historie», og at det derfor er viktig å drøfte påstandene hennes grundig, siden det hun presenterer «rokkar ved dei allmenne oppfatningane om kva som hende under okkupasjonen» (Berggren et al., 2020, s. 13). Det er verdt å bemerke at forfatterne har valgt å ikke gå inn på spørsmålet om «nyansar mellom fordømmar og antisemittisme», og at de «heller ikkje [er] i tvil om at det kunne vore gjort langt meir for å berge norske jodar» (Berggren et al., 2020, s. 17). Boka består av fire deler som tar for seg henholdsvis varslene, motstandsbevegelsen og fluktopparatet, fotnotene og to sentrale aktører. Berggren, Bruland og Tangestuen har bidratt til å rette søkelyset mot selve arbeidsmåtene som former en historisk fortelling, og det er særlig Michelets kildebruk og argumentasjon som står i forgrunnen i deres analyse. Forfatterens konklusjon er at «hovudforteljinga» hos Michelet ikke lenger står ved lag (Berggren et al., 2020, s. 285). Det man må kunne konstatere er at det vi her står overfor, er to ulike *fortolkninger* som begge er basert på gransking av mye av det samme materialet. Det er ikke udokumenterbarheten eller etterprøvbarheten som er problemet med Michelets bok, slik de tre forfatterne måtte se det, men en fundamentalt annen måte å betrakte og bedømme de samme fortidige hendelsene på, ikke minst ut fra en moralsk dimensjon.

Michelets bok rokker ved vante anerkjennelsesrammer for å vurdere det som hendte i Norge i 1942, da jødene ble arrestert og deportert. Tidligere «helter» blir «skurker», og nye helter kommer til, da i første rekke motstandsinstilte tyskere. Holocaust er sensitiv historie, med en sterk *emosjonell* dimensjon. Michelets omfortolkning innebærer at nye *kontroversielle* og *tabuiserte* lag legges til. Den moralske vendingen, som Michelet representerer, kan tilby en utvidet fortolkningsramme, men rommer også utfordringer, som ses klart i disse diskusjonene. Som Berggren, Bruland og Tangestuen påpeker, virker Michelets kikkhullsmetode lite egnet til å håndtere kompleksitet og motstridende informasjon. Løsningen bør ikke være å avfeie den moralske dimensjonen uten videre, men derimot å anerkjenne at dette også handler om tolkningskonflikter som må bearbeides på meningsfulle måter. Spørsmål

om skyld og ansvar for individuelle aktører bør ikke være fremmed for historisk kunnskap.⁶

Den personlige tilegnelsen

Hver enkelt må selv oppnå historisk innsikt og kunnskap for å nyttiggjøre seg den. Personlig tilegnelse av historisk kunnskap og utvikling av historiebevissthet er et sentralt mål i skolefaget historie. Når jeg taler om den personlige tilegnelsen av historie i dette kapittelet, legger jeg vekten på en annen side ved dette, som også kan ses som en utilsiktet effekt, nemlig det at den enkeltes *personlige opplevelse eller meninger om fortida* etableres som en kunnskapsform på linje med historie som vitenskap. Dette har betydning for kampen om anerkjennelse.

«Det får da være grenser!» utbrøt en tydelig oppgitt og opprørt Vejbjørn Selbekk etter et møte i Kringkastingsrådet i slutten av november 2020 (Matre, 2020). Han mente åpenbart at serieskaperne bak *Atlantic Crossing* (Eik, 2020) hadde tatt seg altfor store friheter. Den historiske dramaserien består av åtte episoder som ble vist på NRK fra slutten av oktober til begynnelsen av desember 2020. Den korte beskrivelsen på NRKs nettsider lyder slik: «Kronprinsesse Märtha flykter til USA under andre verdenskrig. Et nært forhold til president Roosevelt gir henne mulighet til å påvirke krigens gang.» Når serien endte opp i Kringkastingsrådet allerede før siste episode var sendt, skyldtes det debatten som ble utløst av hvordan serien framstiller Märtha som krigsinfluencer, for å benytte nåtidas språk. Noen historikere og forfattere rykket ut med til dels svært sterk kritikk. Det ble hevdet at serien kolporterte falske nyheter i form av «historieforfalskning» og «nasjonalsjåvinistisk konspirasjon» (Bomann-Larsen, 2020). Denne påstanden var særlig knyttet til framstillingen av Märthas betydning for The Lend-Lease Act, noe som ble sammenlignet med å la Gunnar «Kjakan» Sønsteby «plassere bomben i Hitlers hovedkvarter». Denne latterliggjørende kritikken ble fulgt opp av kritikere som hevdet at serien simpelthen «ikke hadde noe som helst å gjøre med virkeligheten» (Kristiansen & Rem, 2020). Her ble den

6 Jf. nedenfor om meningsfull bearbeiding av tolkningskonflikter (se Wiklund, 2012, s. 25).

sterke kritikken begrunnet som nødvendig ut fra at tv-dramaet er «vår tids mest kraftfulle form for historiefremføring». Ifølge disse kritikerne dyrket serieskaperne «alternative fakta» og endte opp med en «grunnleggende usann fortelling», som det bare fantes én mulig vei ut av: fullt offentlig dementi fra NRKs side.

Dette var bakgrunnen for at Kringkastingrådet satte saken på dagsorden. En av de fremste kritikerne ble invitert til å holde et innlegg. På nett kunne hundretusener av nordmenn følge begivenheten som ble dekket som en politisk sensasjon. «DIREKTE kl. 12.15: Kringkastingrådet diskuterer 'Atlantic Crossing'», blinket det i røde krigstyper på VGs nettside (Matre, 2020).

Hva var så ille? Det er liten tvil om at de historikerne som deltok i debatten, oppnådde atskillig; det vil si, hvis målet var å få gjennomslag for enkelte poenger, noe det vel også var (Isaksen, 2020). Alle som vil har nå fått med seg at trekantdramaet mellom presidenten og kronprinsparet var del av en svertokampanje ledet av Robert McCormicks avis *The Chicago Tribune*, som var talerør for America First-bevegelsen. Hadde det ikke vært for *Atlantic Crossing*, ville dette fortsatt ha vært ukjent for de fleste. Noen få historikere tok serien i forsvar, og pekte på at det er både legitimt og fruktbart å utforske mulighetsrom i historien, uten at dette er «forfalskning» (Wagner, 2020).

Hva var det egentlig som sto på spill? Det er fristende å se historikerens negative reaksjoner som uttrykk for et tapt monopol på de autoritative fortellingene om krigen. På den annen side: noe fungerte – det kom en samtale ut av det. Jeg vil foreslå å se denne debatten som noe av et paradoks. Serien er i siste instans et utslag av ambisjonen om kritisk tenkning – drevet til det ytterste. Det er den personlige tilegnelsen og bruken av historie som har blitt det sentrale. Ingen eier historien, og alle har rett til sin egen versjon av den. Folkloristen Anne Eriksen beskrev i sin bok *Historie, minne og myte* i 1999 hvordan forholdet mellom historie som vitenskap og andre historiefremføringer var i endring. Hierarkiet bygges ned, og flere ønsker å oppdage «historien» på egen hånd, løsrevet fra ekspertenes belæring. *Atlantic Crossing* kan ses som resultat av en slik situasjon der fortida gjennom sin annerledeshet utforskes som et «eksistensielt lekerom» (Eriksen, 1999, s. 158–160).

Atlantic Crossing-debatten har også innslag av noe annet, som angår krigens og krigsminnets kjønnet. Dette har i liten grad vært gjenstand for diskusjon. Portretteringen av kronprinsesse Märtha som krigshelt kan framstå som et ønske om å anerkjenne kvinners aktive innsats. Selv om ambisjonen kan være både betimelig og prisverdig, oppstår en konflikt mellom på den ene siden å anlegge et feministisk perspektiv på krigshistorien, og på den annen side forpliktelsen til å forsøke å forstå og formidle de empiriske realitetene.

Det er imidlertid liten tvil om at historikerne har fått mer utfordrende arbeidsvilkår som folkeopplysere og historiefortellere jo lenger krigen har kommet på avstand. Dette kan også knyttes til en innsikt om hvordan historie virker i samfunnet, formulert av historikeren Joyce Appleby: «For at den enkelte skal kunne nyttiggjøre seg historisk innsikt og kunnskap, må man selv tilegne seg kompetansen og sånn sett utvikle sin egen historiebevissthet» (Appleby, 1998). For å beskrive hvordan dette skiller seg fra andre vitenskapsfag, bruker Appleby et eksempel der hun sammenligner historie med medisin, og historikeren med legen. Enhver pasient kan nyte godt av innsikter i medisinen, uten selv å skjønne det grunn; sånn er det ikke med historie, det hjelper ingen at historikerne kan sine saker, om en selv ikke vet hvordan denne kunnskapen kan bidra til å utvikle egen historieforståelse.

La oss nå se nærmere på hva dette betyr for historikerne i samspillet med andre historiefortellere og historieprodusenter.

Meningsfull bearbeiding av tolkningskonflikter

Hvilke tolkninger kan samfunnet tåle? Både Marte Michelets bok og *Atlantic Crossing* var forsøk på å endre anerkjennelsesrammene for krigen. Derfor ble debattene så intense. Grunnleggende sett handler krigen som anerkjennelsesmulighet om hvilke tolkninger av fortida samfunnet kan akseptere og håndtere. Å håndtere den kompleksiteten som springer ut av den agonistiske pluralismen, er en viktig oppgave for dagens historikere. Historisk vurdering er en viktig dimensjon ved historisk tenkning. Derfor er det nødvendig å utvikle forståelsen av historisk vurdering som kunnskapsform. Tolkningskonflikter må kunne utspille seg.

De er potensielt positive for samfunnet, men de må bearbeides på en meningsfull måte.

I sin bok *Historia som domstol* diskuterer den svenske historikeren Martin Wiklund hvordan historie kan bidra til «meningsfull bearbeiting» av historiske tolkningskonflikter. Å komme til større klarhet om hvordan kontroversielle historiske fenomener skal bedømmes – ikke bare klarhet om hva som faktisk hendte – er et viktig aspekt ved meningsfull bearbeiding (Wiklund, 2012, s. 278). Spørsmål som henger sammen med dette, er: Hvilke forestillinger er det som motiverer måten noe bedømmes på? Hva innebærer det for selvforståelsen hvis bedømmingen av et fenomen endres? Og motiverer nye innsikter til nye måter å forholde seg til fortida på? (Wiklund, 2012, s. 280). Historisk læring skal gi dømmekraft – evne til å bedømme. Historikere bør derfor ikke nøye seg med å agere som vitner i tolkningskonflikter, argumenterer Wiklund, men må reflektere over de spørsmål, vurderinger og fortellinger som det historiske fenomenet er knyttet til (Wiklund, 2012, s. 291). Av historikeren kreves det langt mer enn evne til kildekritikk. Wiklund peker på at de seneste tiårenes arbeid rundt historiebevissthet, historiefortelling og historiekultur har skapt nye forutsetninger for historikerens roller og ansvar i samfunnet (Wiklund, 2012, s. 295). Wiklund argumenterer for at meningsfull bearbeiding av tolkningskonflikter utgjør «ett alternativ til objektivisme, radikal relativisme og normativ dogmatisme» (Wiklund, 2012, s. 301). Å sikre tilgang til de samme kildene er ikke nok (se f.eks. Førland, 2020). Dette handler om å håndtere kompleksitet på et helt annet nivå.⁷

En måte å sikre meningsfull bearbeiding på, er å opptre med like deler tydelighet, på den ene siden, og inkludering og raushet på den annen, i møte med andre historieprodusenter. Kontroversene knyttet til dokumentarserien *Frontkjempere*, som ble vist på NRK fra april 2021, kan illustrere dette (Hagen, 2021). La meg hente fram igjen begrepene presentert ovenfor for å sirkle inn denne dokumentaren som fortelling og fortolkning.

7 En vrangvillig lesning av Tor Egil Førlands leserinnlegg kan gi inntrykk av at han mener at dersom alle får tilgang til de samme kildene, vil alle tolke materialet likt. Dette mener han helt sikkert ikke, og han skriver også: «Ofte vil det være rom for ulike tolkninger. Men ikke for misvisende sitater». Etter mitt syn er det tvilsomt om noe kan sies å være «misvisende» uten at det impliserer en fortolkning.

Temaet norske krigsfrivillige på tysk side har vært *underordnet* i krigens minnehierarki. Dels har det vært *undertrykt* av politiske grunner, dels *marginalisert* av erindringspolitiske, sosiokulturelle og kunnskapsmessige grunner. Helt siden 1945 har det vært en diskusjon om hva slags plass frontkjempere skal ha i minnet om andre verdenskrig. Tema har vært, og er fortsatt, sensitivt. Dette er *emosjonell*, *tabuisert* og *kontroversiell* historie på en gang. I de første tiårene etter krigen arbeidet NS-veteraner og tidligere frontkjempere, blant annet gjennom virksomheten til Institutt for norsk okkupasjonshistorie (senere Senter for norsk okkupasjonshistorie), for anerkjennelse på individuelt nivå og på gruppenivå; altså krav om anerkjennelse som uttrykk for behov for kjærlighet og rettigheter, i anslutning til Honneths teori. For mange etterkommere av frontkjempere er det i dag viktig at denne historien blir sett og hørt, på linje med andres erfaringer (se f.eks. Ulfstein, 2021). Diskusjonen om *Frontkjempere* handler dypest sett om det i dag bør være mulig å løfte fram dette temaet, gjennom en påkostet og statskanalprofilert tv-dokumentar, uten å legge til grunn, som en absolutt forutsetning, at disse krigsdeltakerne faktisk valgte feil, og at alt må ses i lys av det. Her kan det bemerkes at de som svarer ja på det spørsmålet, kan ha ulike grunner til det, men at dette antakelig svarer godt til Honneths forståelse av anerkjennelse som solidaritet, som uttrykk for anerkjennelse av felles menneskelige grunnvilkår. Kanskje også en del av kritikken mot serien kan ses som et profylaktisk forsvar mot ideen om at noen i framtida skal kunne kreve anerkjennelse for frontkjemperne som gruppe i form av rettigheter, f.eks. begrunnet som krav om en statlig unnskyldning for historisk urett begått mot tidligere krigsdeltakere, som bare gjorde en innsats på linje med sine motstandere den gang, slik de måtte se det.

Historikerne som har deltatt i den offentlige samtalen om *Frontkjempere*, har inntatt ulike roller. Men det er kanskje vel så viktig å påpeke at de har blitt brukt og forsøkt formet inn i bestemte roller av media. Tre hovedspor i diskusjonen kan identifiseres. For det første et politisk-ideologisk spor, ofte med en sterk moralsk undertone (f.eks. Sørliet et al., 2021). For det annet et mediefokusert spor, der man har diskutert hvordan dokumentaren framstår som historieformidling (Tangestuen, 2021). Og for det tredje har det foregått en metadiskusjon som først og fremst

diskuterer hvilke fortellinger og fortolkninger som står mot hverandre, og hvilke implikasjoner dette har (Blågestad, 2021).⁸

I sin nye bok om andre verdenskrig i etterkrigsminnet har Ola Svein Stugu identifisert fem ulike «hovudmotiv for å konsumere og produsere forteljingar om krigen» (Stugu, 2021, s. 9). Disse er krigen som fascinasjon, inntektskilde, kilde til kunnskap, lærestykke og retorisk ressurs. Jeg har hatt glede av denne inndelingen, men mener at den har slagside nettopp mot den irrasjonelle og identitetsdannende dimensjonen ved krigsminnet. At krigen brukes som «retorisk ressurs» gir inntrykk av rasjonelle aktører som handler ut fra eksplisitte premisser og bevisste forestillinger. Slik er det ikke alltid, og dette har jeg forsøkt å løfte fram ved å vise til krigen som sted for *anerkjennelsesarbeid*.

Konklusjon: Anerkjennelsens paradokser og agonistisk pluralisme

I 2020 er «krigen» – i bestemt form entall – viktig som identitetsknytter og som kilde til anerkjennelse for grupper og enkeltmennesker. I denne artikkelen har jeg argumentert for at behovet for anerkjennelse preger minnekulturen om andre verdenskrig i dag, både når det gjelder faghistorie og populærfortellinger. Denne ideen – krigen som anerkjennelsesmulighet – har blitt beskrevet som en narrativ struktur med tre ulike dimensjoner: mangfoldet av fortellinger, den moralske vendingen og den personlige tilegnelsen.

Mens fortellingene om krigen tidligere passet inn i et idealtypisk skjema ut fra hvordan ulike historier forholdt seg til den etablerte eller senere utvidede og nyanserte grunnfortellingen, har minnekulturen dreid og fått en mer horisontalt ordnet struktur fra 2000-tallet. Det karakteristiske ved 2020-jubileet ser ut til å være en kamp om oppmerksomhet og anerkjennelse. Dette er beskrevet som en agonistisk minnekultur.

8 Det kan i denne sammenhengen bemerkes at da NRK valgte å vie ett av sine *Debatten*-programmer til dette temaet, ble ikke det siste sporet forfulgt overhodet, men kun de to første. NRK, *Debatten*, «Frontkjempere», 13. april 2021. <https://tv.nrk.no/serie/debatten/202104/NNFA51041321>

Intensivering av den sensitive dimensjonen ved historiefortelling om krigen, har ført til at historikernes samfunnsrolle har endret seg.

Det er et slags paradoks at historiefaget har lyktes så godt med å bidra til multiperspektivitet og evne til selvstendig tenkning at vekten på den personlige opplevelsen av fortida byr på en reell utfordring for måten samfunnet organiserer sin kunnskap om historie på. Av historikerne kreves det mer enn noen gang. Ikke bare må historikerne beherske realhistorien, de må også kunne håndtere og bidra til meningsfull bearbeiding av tolkningskonflikter knyttet til hvordan fortida skal forstås og vurderes.

Referanser

- Appleby, J. (1998). The power of history. *The American Historical Review*, 103(1), 1–14. <https://doi.org/10.1086/ahr/103.1.1>
- Berggren, E. B., Bruland, B. & Tangestuen, M. (2020). *Rapport frå ein gjennomgang av Hva visste hjemmefronten?* Dreyers forlag.
- Blågestad, K. K. (2021, 27. april). Blir vi aldri ferdige med krigen? Samtale mellom kulturredaktør Karen Kristine Blågestad og historiker Thomas V. H. Hagen. *Fædrelandsvennen*. <https://www.fvn.no/mening/i/dLE5vA/blir-vi-aldri-ferdige-med-krigen>
- Bomann-Larsen, T. (2020, 16. november). *Fake history – made in Norway*. NRK Ytring. https://www.nrk.no/ytring/fake-history_-made-in-norway-1.15233333
- Brunvoll, K. (1947). *Veien til Auschwitz*. Aschehoug.
- Bull, A. C. & Hansen, H. L. (2016). On agonistic memory. *Memory Studies*, 9(4), 390–404. <https://doi.org/10.1177/1750698015615935>
- Børsum, L. (1946). *Fange i Ravensbrück*. Gyldendal.
- Corell, S. (2010). *Krigens ettertid: Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Scandinavian Academic Press.
- Dybvig, K. (2012). *Jøder og politi i Stavanger: Glemselens bekvemmelige letthet*. Pax forlag.
- Eik, S. (Produsent). (2020). *Atlantic Crossing* [TV-serie]. NRK. <https://tv.nrk.no/serie/atlantic-crossing>
- Elstad, I. (2020). *Tvangsevakueringa*. Orkana forlag.
- Eriksen, A. (1999). *Historie, minne og myte*. Pax forlag.
- Fløgstad, K., Rem, T. & Søybye, E. (2020). *På æren løs: Krigen, litteraturen og æresretten*. Forlaget Press.
- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. Penguin.

- Fukuyama, F. (2018). *Identity: The demand for dignity and the politics of resentment*. Farrar, Straus and Giroux.
- Førland, T. E. (2020, 25. november). Hvem skal man tro på? Arkivverket trenger mer penger, og historikerne trenger nye vaner. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/eKG4wa/hvem-skal-man-tro-paa-arkivverket-trenger-mer-penger-og-historikerne>
- Hagen, T. V. H. (2021, 8. april). «Skal NRK rettferdiggjøre norske nazister?». *Fædrelandsvennen*. <https://www.fvn.no/mening/kronikk/i/7KvaL3/skal-nrk-rettferdiggjore-norske-nazister>
- Hagen, T. V. H., Kvanvig, G. & Tronstad, R. (2010). *Jakten etter jødene på Agder: Fortellinger om det sørlandske holocaust*. Stiftelsen Arkivet.
- Halvorsen, T. (2020). *Forfulgt, fordømt og fortiet: Historien om den kommunistiske motstanden i Norge 1940–1945*. Vigmostad & Bjørke.
- Hjeltnes, G. (2020). Over til krigen: Sakprosa om andre verdenskrig 75 år etter frigjøringen. *Prosa*, (6). <https://prosa.no/artikler/essay/over-til-krigen-sakprosa-om-andre-verdenskrig-75-ar-etter-frigjoringen>
- Honneth, A. (2008). *Kamp om anerkjennelse: Om de sosiale konfliktenes moralske grammatikk*. Pax.
- Isaksen, T. N. (2020, 30. november). Ryktene om kronprinsessen og presidenten var en del av en svertkampanje. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/x31a1j/ryktene-om-kronprinsessen-og-presidenten-var-del-av-en-svertkampanje>
- Iversen, A. (2020, 29. juni). Identitetspolitikken truer det åpne samfunnet. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/9v5xGW/identitetspolitikken-truer-det-aapne-samfunnet-alex-iversen>
- Jonassen, M. (2020). *Norske kvinner i krig 1939–1945*. Aschehoug.
- Kristiansen, T. & Rem, T. (2020, 17. november). NRK gir seerne en grunnleggende usann fortelling om krigen. *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/86BQr2/nrk-gir-seerne-en-grunnleggende-usann-fortelling-om-krigen>
- Lange, A. & Schreiner, J. (Red.). (1946–1947). *Griniboken*, 2 bd. Gyldendal.
- Lenz, C. & Nilssen, T. R. (2012). Innledning: Historiekultur, historiebevissthet og historisk kompetanse. I C. Lenz & T. R. Nilssen (Red.), *Fortiden i nåtiden* (s. 11–25). Universitetsforlaget.
- Levin, M. (2020). *Vi snakket ikke om Holocaust*. Gyldendal.
- Markussen, J. A. (2020). *Krigshistoriens livsløp: Samspillet, konkurransene og kampene om iscenesettelsen av Nord-Norges krigshistorie* [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Tromsø]. UiT Munin. <https://hdl.handle.net/10037/19771>
- Matre, J. (2020, 25. november). Forfatter om «Atlantic Crossing»: – NRKs troverdighet står på spill. VG. <https://www.vg.no/rampelys/tv/i/mBK93E/forfatter-om-atlantic-crossing-nrks-troverdighet-staar-paa-spill>

- Menand, L. (2018, 27. august). Francis Fukuyama postpones the end of history. *The New Yorker*. <https://www.newyorker.com/magazine/2018/09/03/francis-fukuyama-postpones-the-end-of-history>
- Michelet, M. (2014). *Den største forbrytelsen: Ofre og gjerningsmenn i det norske holocaust*. Gyldendal.
- Michelet, M. (2018). *Hva visste hjemmefronten? Holocaust i Norge: Varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet*. Gyldendal.
- Michelet, M. (2021). *Tilsvar: Svar på motboken til Hva visste hjemmefronten?* Gyldendal.
- Nielsen, M.-B. O. (2012). Mennesker i historie, historie i mennesker. I C. Lenz & T. R. Nilssen (Red.), *Fortiden i nåtiden: Nye veier i formidlingen av andre verdenskrigs historie* (s. 269–295). Universitetsforlaget.
- Pabst, K. (2016). *Museumsetikk i praksis*. Museumsforlaget.
- Ringvej, M. (2015). Krigen, moralen og historien. *Prosa*, (6). <https://prosa.no/artikler/essay/krigen-moralen-og-historien>
- Seland, B. (Red.). (2012). *Den vanskelige historien*. Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.87>
- Stugu, O. S. (2021). *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*. Samlaget.
- Svelstad, O. E. (2021, 26. januar). Sofia Helin går kraftig ut mot dei norske historikarane. NRK. <https://www.nrk.no/kultur/sofia-helin-gar-kraftig-ut-mot-dei-norske-historikarane-1.15344124>
- Svensson, E. (Regissør). (2020). *Den største forbrytelsen* [Film]. Fantefilm AS.
- Søbye, E. (2021). *Hva vet historikerne? Om hjemmefronten og deportasjonen av jødene*. Forlaget Press.
- Sørensen, Ø. & Simonsen, K. B. (Red.). (2020). *Historie og moral: nazismen, jødene og hjemmefronten*. Dreyers forlag.
- Sørli, S., Emberland, T., Borgersrud, L. & Moland, A. (2021, 5. april). Frontkjemperne var ikke 'soldater som alle andre'. VG. <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/PRJx7J/frontkjemperne-var-ikke-soldater-som-alle-andre>
- Tangestuen, M. (2021, 9. april). Innsikt blir ofra til fordel for dramatisering. *Dag og Tid*. <https://www.dagogtid.no/meldingar/innsikt-blir-ofra-til-fordel-for-dramatisering-6.23.20799.f725c4e2f6>
- Ulfstein, G. (2021, 10. april). *Tiden er kommet for å høre frontkjempernes versjon*. NRK Ytring. <https://www.nrk.no/ytring/tiden-er-kommet-for-a-hore-frontkjempernes-versjon-1.15449403>
- Vollestad, P. (2020). *Livet på Grini under annen verdenskrig: Kampen for tilværelsen i Norges største fangeleir*. Kagge forlag.
- Wagner, D.-A. (2020, 6. desember). Et forsvar for Atlantic Crossing. VG. <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/KyLnz5/et-forsvar-for-atlantic-crossing>
- Wiklund, M. (2012). *Historie som domstol: Historisk værdering och retorisk argumentation kring «68»*. Bokförlaget Nya Doxa.